

VII Jornades Internacionals de Recerca en Didàctica de les Ciències Socials
«*Les Qüestions Socialment Vives i l'ensenyament de les Ciències Socials,
la Geografia i la Història*»

UAB, 25, 26 i 27, febrer de 2010
<http://jornades.uab.cat/dcs/>

Reflexions al voltant de les qüestions socialment vives i l'ensenyament de les ciències socials. Conclusions de les VII Jornades Internacionals de Recerca en Didàctica de les Ciències Socials

Neus González-Monfort
neus.gonzalez@uab.cat

Les VII Jornades Internacionals de Recerca en Didàctica de les Ciències Socials es van convertir en un espai de trobada d'investigadors –procedents de països europeus i d'Amèrica– i docents interessats a discutir sobre problemàtiques i recerques vinculades a la didàctica de les ciències socials, i sobre la situació de l'ensenyament, de les innovacions didàctiques i de la formació del professorat en els seus respectius països. Es va pretendre donar conèixer i analitzar propostes curriculars i recerques que mostressin el paper del present, de l'actualitat i dels seus problemes en el currículum d'història, de geografia i de ciències socials.

Les aportacions de les VII Jornades

Les jornades van implicar un intercanvi d'experiències i de reflexions que ens han d'ajudar a la presa de decisions. La setena edició es va organitzar en tres grans àmbits. L'àmbit de les ponències, que pretenia reunir a experts que aportessin elements de reflexió sobre l'ensenyament i l'aprenentatge de les ciències socials des dels PSR o QSV. L'àmbit de les experiències, que volia compartir alguns dels projectes que s'estan portant a terme a les aules de primària i de secundària del nostre entorn. I finalment, l'àmbit de les recerques, que tenia com a objectiu donar a conèixer algunes recerques que s'estan portant a terme i que mostren com la innovació i la recerca són dos àmbits inseparables de la millora de la docència.

Els **ponents** representaven països com Itàlia, França o EEUU, i de la resta de l'Estat espanyol Ramón López Facal de Galícia. La situació a Catalunya va estar analitzada per Antoni Santisteban i Joan Pagès, també coordinadors de les jornades.

Antonio Brusa i Elena Musci, professors de Didàctica de la Història del Departament de Ciències Històriques i Socials, de la Universitat dels Estudis de Bari (Itàlia), que van presentar una proposta de com ensenyar història a primària a partir

de les qüestions socialment vives, sota el títol «Le didattiche difficili. Problemi di frontiera dell'insegnamento storico», on es va posar especial èmfasi en el fet que treballar a partir de qüestions socialment vives no «és fàcil», perquè suposa una major implicació del professorat, ja que cal triar materials diferents als llibres de text, dissenyar activitats didàctiques que impliquin debat, treball cooperatiu, contrastació, justificació, expressar l'opinió, etc.

Graciela Funes, professora de didàctica de la història de la Universidad Nacional del Comahue–Neuquén (Argentina), que va centrar la seva exposició en «La historia reciente/presente y su enseñanza». L'ensenyament i l'aprenentatge de la «historia reciente/presente (HRP)» és una línia de treball de l'equip de professors de didàctica de la història de la universitat de Neuquén, que pretén posar en el centre de la reflexió temàtiques controvertides de la HRP, ja que parteixen del convenciment que el coneixement històric ha de tenir com a finalitat la comprensió del món actual i presa de decisions per construir el futur.

Nicole Tutiaux-Guillon, professora de didàctica de la història i la geografia a la Universitat d'Artois (França) va plantejar la seva ponència («Les questions socialement vives, un repte per a la història i la geografia escolars?») al voltant del diàleg permanent que mantenen les disciplines amb les qüestions socialment vives, ja que considera que és un desafiament important –especialment per al professorat– dissenyar les seves seqüències didàctiques al voltant de temàtiques poc consolidades, no sempre consensuades, i que sempre susciten el debat. Aquesta 'inestabilitat' provoca certes resistències i reticències.

Ronald W. Evans, professor d'educació de la San Diego State University (Estats Units d'Amèrica) va presentar l'anàlisi de les darreres reformes curriculars als EEUU. El panorama presentat no va ser gaire optimista, com ja mostra el títol de la seva ponència «The tragic nature of american school reform». Una de les idees a destacar és que sembla que a cada reforma curricular succeïda, els plantejaments més disciplinars i de caire tradicional es van imposant per sobre de propostes més crítiques i innovadores, com ara els PSR.

Antoni Santisteban i Joan Pagès, professors de didàctica de les ciències socials de la UAB van dibuixar en la seva presentació els antecedents del treball amb PSR al nostre entorn, a través de les propostes elaborades per diferents col·lectius, que van tenir en el seu moment una certa repercussió entre grups de renovació pedagògica o grups d'innovació sobre l'ensenyament de les ciències socials. Van lligar aquests treballs amb la tradició anglosaxona o la francòfona. I van exemplificar els seus criteris amb diverses recerques realitzades de GREDICS (2009SGR468), y una recerca en curs, sobre el desenvolupament de la competència social i ciutadana a partir de PSR (EDU2009- 10984).

Finalment, Ramón López Facal, professor de Didàctica de les Ciències Socials de la Universidad de Santiago de Compostela (Espanya), va insistir en la idea que cal articular l'ensenyament de les ciències social al voltant de «los problemas de candente actualidad». Un cop justificat el per què de treballar a partir de problemes 'candents' (Los problemas de candente actualidad en la enseñanza de las ciencias sociales), es va centrar en el posicionament que la professió do-

cent requereix, i com el professorat no s'ha d'amagar darrere d'una 'falsa' neutralitat ni objectivitat enfront de les situacions controvertides que es plantegen constantment en el món.

Un altre àmbit d'especial importància de les jornades va ser la presentació **d'experiències innovadores** per part de docents de primària i secundària. Van ser propostes engrescadores que van permetre donar a conèixer el treball diari que molts mestres i professors estan portant a terme dins les aules, per afavorir que el seu alumnat desenvolupi el pensament social, crític i creatiu, a partir de l'anàlisi i valoració de PSR o QSV, i que aquests plantejaments són tan viables als primers cursos de primària com als darrers de secundària. Els problemes són similars i el grau de satisfacció del treball realitzat, també.

Una de les experiències presentades és la de Margarida Garrigó, de l'escola Rossella de Viladecavalls (Qüestions socialment vives a l'escola: una experiència a l'educació primària fent ràdio), va presentar com des d'una escola de primària, els alumnes realitzen un programa de ràdio on conviden a persones –conegudes o no– per tractar, cara a cara, alguns dels PSR que els amoïnen com ara qüestions mediambientals, la pau, la pobresa o la solidaritat. La documentació inicial, la preparació de l'entrevista, l'edició del programa i la seva emissió final, suposen un repte d'escola, un projecte que implica a mestres, famílies i sobretot, als alumnes.

Jordi Nomen i Josep Ortega, professors de secundària de ciències socials de l'Escola Sadako (Barcelona), van presentar el projecte de crèdit de síntesi de 3r ESO («Vivim els Barris de Barcelona»), on els alumnes han d'analitzar un dels barris de Barcelona i elaborar una proposta de millora del mateix, que posteriorment serà presentada al registre de l'Ajuntament de la ciutat. Aquest estudi implica indagar sobre quines són les problemàtiques existents, fer suggeriments de millora en funció de l'escenari de futur que es voldria per d'aquí a 50 anys.

Santi Lugo i Miquel Rocasbalbas, professors de ciències socials d'educació secundària, van presentar –sota el títol de “Conflicte i alteritat, qüestions socialment vives i pràctica compartida, profunditat vs. amplitud”– l'experiència de treballar el conflicte entre Israel i Palestina des de les dues mirades. Mentre els alumnes d'un institut analitzaven el conflicte des de la perspectiva israeliana, els altres ho feien des de la palestina, i quan es van trobar per compartir el que havien après, van adonar-se que no hi ha una única interpretació.

Finalment, les **recerques** van aprofundir en la gran potencialitat que té l'ensenyament mitjançant problemes socials actuals o temes controvertits, tot destacant la complexitat que implica el seu estudi, però l'alt grau de satisfacció i els bons resultats d'aprenentatge que s'obtenen. Les recerques van tractar temes diversos.

Marta Castañeda va presentar la seva investigació sobre el «Bicentenario de las independencias: el problema de la reproducción de estereotipos en la enseñanza de la historia». Professora de didàctica de les ciències socials a la Universidad de Playa Ancha (Chile). La recerca va comparar les representacions dels llibres de text d'educació primària a Xile i a Espanya sobre el 1492 o la conquesta/descobriments d'Amèrica, així com l'ús que en fan els mestres.

«Una investigació sobre les representacions del ‘futur’ en l'alumnat d'educació secundària», és el treball de Carles Anguera, doctorand del programa de doctorat de didàctica de les ciències socials de la UAB. Una recerca sobre les idees que l'alumnat d'ESO té sobre el futur i com condicionen la seva presa de decisions. A més, va exposar com educar per al futur afavoreix la motivació de l'alumnat, l'anticipació al canvi, el pensament crític, la clarificació de valors, la presa de decisions, la imaginació creativa, la visió d'un món millor i la ciutadania responsable.

«La enseñanza de la democracia como una cuestión social relevante en el presente de Colombia: realidades y esperanzas», és una recerca de Gustavo González, PIF de la unitat de didàctica de les ciències socials de la UAB. Ens mostra els grans esforços que s'estan portant a terme per fer l'ensenyament de la democràcia un dels eixos centrals del sistema educatiu colombià, i com això està portant a una major implicació de docents i alumnat.

«Insostenibilitats i oportunitats: fenòmens vius per treballar a l'aula de ciències socials», per Jesús Granados, professor ajudant de didàctica de les ciències socials a la UAB. Proposa la necessitat d'analitzar conflictes socioambientals des de l'ensenyament de la geografia, a partir de descriure els fenòmens i conflictes des de la dimensió medi ambiental, social i econòmica, analitzar-los i indagar en les seves causes i conseqüències, per després fer propostes que millorin la situació en termes de sostenibilitat, a partir d'accions concretes.

«Sobre la enseñanza y el aprendizaje de la dictadura militar y la transición a la democracia en las aulas de secundaria en Santiago de Chile», és una recerca presentada per Renato Gazmuri i Maria Isabel Toledo, professors de la Universidad Diego Portales (Xile). El seu treball mostra els resultats obtinguts d'una indagació sobre les concepcions de professors i estudiants sobre la història, la legitimitat de la història recent i el seu valor d'estudi a partir de l'anàlisi dels resultats d'aprenentatge de la unitat didàctica «Régimen militar y transición a la democracia». Caldria destacar una dada, i és que el 72% dels estudiants entrevistats van considerar que estudiar la història recent de Xile li havia aportat elements importants, per a la seva formació com a ciutadans en una societat democràtica.

L'última recerca presentada va ser «Un model de recerca en didàctica de les ciències socials: recerca, innovació i formació permanent», per Joan Berlanga, Agnès Boixader, Teresa Casas, Vicent Espí, Marina Fernández, Jordi Mayol i Joan Llusà, professorat d'educació secundària dels projectes ARIE de GREDICS-UAB. En aquesta ocasió, es va presentar un model de recerca en didàctica de les ciències socials, construït a partir d'algunes investigacions realitzades pel grup de treball GREDICS (Grup de Recerca en Didàctica de les Ciències Socials, 2009SGR468), que es basa en tres aspectes fonamentals: (a) la creació d'un model conceptual sobre la formació del pensament històric; (b) el treball conjunt entre el professorat d'educació secundària i universitat per elaborar seqüències didàctiques i materials curriculars, que responguin als criteris de la recerca i als problemes de l'ensenyament de la història; i, (c) l'anàlisi crítica de la pràctica d'ensenyament de la història a les aules de diferents centres d'educació secundària, per a la millora de l'ensenyament i de la formació del professorat de ciències socials.

En síntesi, una de les idees que van compartir totes les presentacions cponències, experiències innovadores o recerques— és la importància i la necessitat de tractar «les qüestions socialment vives» o «els problemes socials rellevants», des de l'ensenyament de les ciències socials, la geografia i la història. Sembla que es pot afirmar que arreu del món s'està optant perquè la finalitat de les ciències socials sigui la formació d'una ciutadania democràtica, capaç d'ubicar-se en el seu entorn i participar en la seva millora. I tenint en compte tot el que es va anar exposant i mostrant durant els tres dies de treball a les jornades, es podria concretar en que cal que els continguts dels currículums se centrin més en problemes socials per desenvolupar la competència social i ciutadana, afavorir la formació del pensament social de l'alumnat i donar resposta als reptes de la societat del segle XXI.

Cinc idees força a destacar

Del resultat d'interrelacionar les diverses aportacions fetes per cadascuna de les persones que van intervenir, però també dels debats que es van anar generant a posteriori, algunes de les idees que van anar sorgint s'han estructurat en cinc apartats: (1) Les característiques que han de complir els PSR o QSV que es presentin a l'aula, (2) Les finalitats de treballar amb problemes socials a l'aula de ciències socials, (3) L'aprenentatge o el desenvolupament del pensament crític i creatiu, (4) L'ensenyament o una «didàctica difícil» i la necessitat de realitzar una «transposició pròpia», i finalment (5) Les resistències, obstacles i dificultats que genera a l'aula.

(1) Les característiques que han de complir els PSR o QSV que es presentin a l'aula

A partir de les aportacions i debats, es podria afirmar que les principals característiques dels PSR o QSV serien que cal que (a) existeixi un debat científic i social, (b) tingui presència als mitjans de comunicació, han de ser temes candents (per exemple, els moments de transició entre dictadura i democràcia, les conseqüències humanitàries dels fenòmens naturals- Haití, etc.), (c) estigui present en la societat, tot i que no sigui una temàtica del present (les diferents interpretacions i posicionaments sobre l'evolució humana, temàtiques de gènere, el cas del Prestige, els atemptats de l'11S o de l'11M, etc.), (d) sigui una temàtica controvertida, amb versions diferents, amb interpretacions diverses, on no hi ha certeses, ni consensos, ni respostes (els processos migratoris, els conflictes entre estats, etc.), (e) sigui una situació conflictiva, que calgui enfrontar i no es pugui defugir (la gestió dels residus o els problemes ambientals, quin futur volem, etc.), i (f) mobilitzi emocions, sentiments, opinions, judicis i interessos diversos, que puguin implicar directa o indirectament a l'alumnat.

Tothom va insistir-hi en què els PSR o QSV són un contingut a ensenyar i a aprendre, però cal reconèixer que són un contingut que es troba al 'límit' de les as-

signatures escolars o de les disciplines, perquè són plantejaments inter/transdisciplinars, i per tant no en responen només a una única. De vegades, es confonen amb l'estudi de cas i es pensa que són una metodologia.

Al llarg de totes les jornades, es van utilitzar els dos conceptes de manera indistinta: 'qüestions socialment vives' i 'problemes socials rellevants'. Però l'anàlisi de la bibliografia presentada i de les experiències, sembla que permet l'establiment d'algunes precisions o característiques més pròpies d'un que de l'altre. Així, es podria dir que:

- les qüestions socialment vives (QSV) són continguts significatius i vius per l'alumnat, perquè tenen idees prèvies sobre la temàtica, formen part del context dels estudiants i per tant els hi són propers, i són situacions efímeres i canvien constantment;
- els problemes socials rellevants (PSR) no sempre són significatius ni vivencials per l'alumnat, però en canvi sí que ho són per la societat, i es poden abordar des de diverses escales temporals i espacials.

Però malgrat aquestes diferències, hi ha moltes característiques en comú –malgrat provenir de tradicions diferents, la francòfona (QSV) i l'anglòfona (PSR)– com ara que sempre fan referència a problemes i situacions «autèntiques», suposen experiències i vivències per a l'alumnat, plantegen problemes, situacions o conflictes candents, i proposen plantejaments problemàtics i controvertits, que generen qüestions i debats oberts i actuals, sense consens, per la qual cosa no són qüestions escolars tradicionals consensuades.

(2) Les finalitats de treballar PSR o QSV a l'aula de les ciències socials

La incorporació de les QSV o PSR a les aules implica que es porten a terme una sèrie d'objectius que permeten i faciliten el desenvolupament de la competència social i ciutadana. Els més repetits han estat els que s'exposen a continuació.

- Construir supòsits i plantejar-se preguntes i dubtes, per posteriorment analitzar-los, comprovar-los i/o refutar-los (l'evolució humana, diferències entre musulmans i cristians a l'edat mitjana...), ja que d'aquesta manera els alumnes podran reconstruir els coneixements propis a partir de la contrastació d'interpretacions diferents i contraposades (el conflicte Israel-Palestina, els conflictes fronteres, els processos migratoris, les causes de l'exili...).
- Buscar informació, organitzar-la, sistematitzar-la, per ser comunicada de manera entenedora i efectiva (problemàtiques abordades des del programa de ràdio, propostes de millora als barris...), la qual cosa els facilitarà acceptar la incertesa i la inseguretat, com a elements a tenir en compte en la presa de decisions individuals i col·lectiva (la construcció del futur...).

- Analitzar processos històrics que han donat lloc a situacions problemàtiques en el present, per valorar els canvis i continuïtats (la construcció de la memòria històrica en moments de transició política –dictadura xilena o dictadura franquista, les representacions socials sobre fets històrics rellevants– conquesta d'Amèrica...), i poder anar superant els estereotips, els prejudicis i les simplificacions, i desenvolupar el pensament dialèctic (conflictes candents i presents als mitjans de comunicació, les representacions sobre el descobriment/conquesta d'Amèrica, els immigrants...).
- Fomentar el desenvolupament i la formació del pensament social, fent especial incidència en el pensament històric i social, crític i creatiu (la causalitat dels problemes, la narració dels fets, l'empatia històrica vers els protagonistes...), a partir de l'aprenentatge de l'argumentació, la negociació, l'arribada a consensos, per comprometre's a nivell individual i col·lectiu (les propostes per garantir la sostenibilitat, les alternatives per assolir una ciutadania democràtica basada en valors democràtics...).
- Coavaluar i autoavaluar els processos d'aprenentatge, propis i dels companys (el programa de ràdio, els debats, les propostes de millora...).

En definitiva, totes les propostes, des de les més teòriques a les més pràctiques, van plantejar que la finalitat de la incorporació dels PSR o QSV permetien que els alumnes aprenguessin a debatre i intercanviar idees i arguments fonamentats en informacions contrastades, cosa que els facilitava comprendre millor la complexitat del món, i construir models interpretatius propis i contrastats, des de la transdisciplinarietat.

(3) L'aprenentatge o el desenvolupament del pensament crític i creatiu

Tenint en compte les finalitats exposades al punt anterior, en els debats que es van produir després de cadascuna de les presentacions, van evidenciar que incloure QSV o PSR a les classes de ciències socials, geografia i història permetia formar perquè els alumnes fossin capaços de: (a) analitzar i interpretar informació de fonts diverses; (b) detectar i valorar les incongruències, manipulacions i incoherències; (c) comprometre's amb els Drets Humans i la Pau; (d) prendre decisions per actuar críticament en contextos diversos i controvertits; i, (e) proposar resolucions o alternatives a problemes de la vida quotidiana des de l'ètica personal i social.

De la mateixa manera, l'anàlisi de tots els exemples que es van presentar, bé com a exemple d'un plantejament teòric o com a experiència innovadora aplicada a l'aula, va posar de manifest que les temàtiques més seleccionades fan referència a: la història recent-present, la memòria històrica, l'educació per al futur, l'educació per a la ciutadania, l'educació per a la sostenibilitat, l'estudi de conflictes, l'anàlisi de l'alteritat, i la formació política democràtica, totes elles abordades des de diverses dimensions temporals (consciència històrica) i espaials (joc d'escala entre el local i el global).

(4) *L'ensenyament o una «didàctica difícil» i la necessitat de realitzar una «transposició pròpia»*

Pel que fa als reptes del que suposa ensenyar mitjançant PSR o QSV, van haver dues ponències que ho van abordar de manera directa: la de Brusa i Musci, i la de Tutiaux-Guillon. Ambdues van afirmar que la seva incorporació implica un plantejament de les unitats didàctiques o projectes més complex, ja que la quantitat de recursos, estratègies i metodologies a utilitzar ha de ser molt variada i diversa ('didàctica difícil') i la selecció i seqüenciació dels continguts molt justificada ('transposició pròpia'), ja que cal ser coherent amb les finalitats i els objectius que es plantegen. El repte és gran.

Segons les dues ponències, i l'anàlisi de les reflexions aportades per les recerques i les experiències dels docents, la dificultat es troba bàsicament en què cal saber, com ensenyar a: (a) plantejar «bones preguntes» que facin pensar, reflexionar, comparar, opinar; (b) establir relacions temporals passat-present per desenvolupar el pensament històric, crític i creatiu, i aprendre el futur; (c) crear espais als alumnes perquè puguin pensar i plantejar resolucions possibles i probables, tot i que també –i perquè no– desitjables, impossibles o improbables; (d) contextualitzar i tenir en compte les escales temporals i espaials de manera significativa, ja que no es pot descontextualitzar ni perdre la vivacitat de la temàtica; (e) mantenir la complexitat dels fenòmens i dels processos, tot i plantejant-lo de manera simplificada; (f) identificar quins han estat i qui són els personatges que han participat en la construcció de les interpretacions i visions per comprendre l'origen i el desenvolupament del fenomen, i pensar en possibles alternatives al present; i, (g) utilitzar analogies, comparacions i metàfores (sempre i quan siguin científiques), per poder establir relacions temporals i espaials allunyades.

Evidentment, aquest plantejament genera força inseguretats entre un sector del professorat, que ha d'acceptar i assumir que no hi ha respostes satisfactòries, ni tancades, ni consensuades.

(5) *Les resistències, obstacles i dificultats que genera a l'aula*

Al fil del punt anterior, que fa referència a les implicacions en l'ensenyament, es va insistir en què cal superar algunes inèrcies que de vegades s'instal·len a les aules. Algunes d'elles serien superar:

- l'ús del llibre de text com a únic recurs a l'aula, ja que dona una imatge simple, única i estereotipada dels fets i fenòmens, i les classes transmissives, que tendeixen més a descriure, que a explicar, justificar i interpretar;
- el límit de les disciplines i dels plantejaments tradicionals, i optar per plantejament més inter- i transdisciplinars, tot abandonant els plantejaments més propis d'unes ciències socials ubicades en el paradigma 'positivista';
- l'estructura rígida de l'organització horària dels centres i potenciar la col·laboració i coparticipació entre docents i entre centres, així com el fet de

superar la dicotomia i la separació entre el que passa ‘dins’ de l’escola i el que passa ‘fora’;

- la por a les inseguretats, incerteses i controvèrsies que es puguin generar a l’aula, i de les que potser no se’n té resposta; així com,
- la pretesa voluntat de ser neutral, imparcial i objectiu en les explicacions que es fan a l’aula, tot i que el posicionament no ha de ser mai adoctrinador, però sí crític; i,
- l’escassetat o falta materials reelaborats per ser treballats directament a l’aula.

Moltes d’aquestes inèrcies o dificultats, a vegades impossibiliten, o no fan fàcil, que els PSR o les QSV es facin un lloc a la classe de ciències socials. No obstant, la valoració que reiteradament es va explicitar és que malgrat tot, un cop superades les primeres pors, el grau de satisfacció compensa les dificultats, tant per al mestre com per a l’alumnat, però també per al centre i les famílies.

Tres frases per recordar

Finalment, i per acabar aquestes conclusions, s’han triat tres frases que considero, sintetitzen les idees compartides al llarg dels tres dies de treball.

- «Cal ensenyar QSV per poder decidir quin futur volem com a ciutadans democràtics» (M. Garrigó).
- «El passat dona sentit al present, i construeix les expectatives de futur, fet important, perquè la representació del futur influeix en la presa de decisions» (C. Anguera).
- «Cal aprendre Història i Ciències Socials, perquè no ens robin el futur» (A. Santisteban – J. Pagès).